

De Vereniging voor Filosofische Praktijk in Filosofie & Praktijk

In dit katern van de Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP) zet Dries Boele zijn vaardigheden als praktisch filosoof in voor een poging tot zelfverheldering van zijn voor-oordelen over God. Peter Harteloh bezocht de 12de International Conference on Philosophical Practice in Athene en doet verslag. Eite Veening schrijft over de twee 'sporen' in een consult: het communicatief-interactieve en het vakinhoudelijke. VFP-bestuurslid Miriam van Reijen schreef het boek 'Spinoza in bedrijf; van passie naar actie', Erik Boers bespreekt het. Tot slot vindt u de signalering van een recent verschenen boek, mededelingen en de agenda van de VFP.

Wat mij betreft: een onderzoek naar God en omstreken

Dries Boele

De laatste tijd is er weer opvallend vaak sprake van God en godsdienst. Het bestaan van God schijnt zelfs wederom bewezen te zijn, en nu met rationele argumenten. In gesprekken en cursussen merk ik dat veel mensen uitgaan van 'Tets', sommigen noemen het 'God'; zelfs de optie van een monotheïstische variant wordt serieus opgehouden. Wat ermee te doen? Heeft een filosoof een taak in deze kwestie?

De volgende notities zijn een poging tot zelfverheldering. Ik wil onderzoeken, niet wat ik als praktiserend filosoof zou kunnen doen wanneer God gespreks-onderwerp wordt, maar wat mijn eigen voor-oordelen bij dit thema zijn. En voor-oordelen opgevat in hermeneutische zin als de vooronderstellingen en opvattingen die ik onvermijdelijk heb zodra ik een gesprek aanga of een tekst ter hand neem. Zij vormen mijn ingang op het onderwerp, ook al houd ik ze achter. Het heeft geen zin om te doen alsof ik ze niet heb. Wanneer er reden voor is, kunnen deze voor-oordelen veranderen. Het bewustzijn ervan maakt het gemakkelijker om een gezamenlijk onderzoek aan te gaan en eventueel het

voor-oordeel bij te stellen. Een voor-oordeel is dus altijd voorlopig en tegelijk onontkoombaar: ik neem bij voorbaat een positie in. Deze positie wil ik voor mijzelf eens expliciteren en onderzoeken: wat is mijn voor-oordeel over God en aanverwante kwesties?

Het eerste wat mij invalt, is een verbazing met een vraag. Niemand maakt zich nog druk over Zeus of Wodan en kornuiten, terwijl zij toch eeuwenlang de gemoederen hebben beziggehouden. Hoe hebben zij zo spoorloos kunnen verdwijnen? Zou het kunnen dat in de toekomst mensen zullen terugkijken op onze tijd en constateren dat men eeuwenlang heeft geloofd in vormen van monotheïsme, terwijl de betreffende goden dan allang zijn vergeten? En zal er in die toekomst dan wederom sprake zijn van een of andere godheid? Of heeft 'het' tegen die tijd een heel andere vorm aangenomen? Met andere woorden: gaat het wezenlijk wel om een God?

Persoonlijk ben ik niet per se tegen een God of goden, maar hoelang ik er ook over nadenk, steeds weer kom ik tot de conclusie dat ik geen reden zie om er in te geloven, behalve om mijn verbeelding tevreden te stellen. (Lyrisch heeft het zijn voordelen om uit te gaan van een God; je hebt dan immers een adres voor uitingen van levensvreugde en dergelijke.)

Moderne gelovigen menen dat godgeloof en wetenschap niet met elkaar in strijd zijn; ze zitten elkaar niet in de weg. Wat mij betreft betekent dit dat we dan ook heel goed zonder kunnen. Voor wereldverklaring hebben we immers geen bovennatuurlijke instantie nodig. Zeker, er zijn nog tal van onverklaarde vraagstukken, maar die zijn ofwel een kwestie van tijd, ofwel ze zijn principieel onverklaarbaar, omdat we er onmogelijk absolute zekerheid over kunnen krijgen (zoals over het ontstaan van het heelal). Wetenschap kan het dus heel goed alleen af waar het gaat om het verklaren van verschijnselen. Waar zouden we dan een godgeloof voor nodig kunnen hebben?

Hiermee wil ik niet zeggen dat we voldoende hebben aan wetenschap. Wetenschappelijke kennis wordt ontwikkeld in een objectiverende beweging, in een perspectief van buitenaf, een derde persoonsperspectief. Daar is niets mis mee, maar als we ons tot dat perspectief zouden beperken, dan zou dat ontmenselijkend werken. Weliswaar kan ik mijzelf tot object van onderzoek maken, maar ik ervaar mijzelf niet als een object. Primair heb ik van doen met mijn beleving, een eerste persoonsperspectief. Vanuit dit perspectief stel ik mij ook de vraag naar existentiële relevantie, bijvoorbeeld van wetenschappelijke kennis. De spanning tussen die twee perspectieven is uiteindelijk kenmerkend voor de menselijke natuur. Wij zijn tot beide in staat, maar ze zijn niet tot elkaar te reduceren. Wat doen we met deze onverenigbaarheid? Is dit een reden om denkend de hulp van het bovennatuurlijke in te roepen? Het eerste persoonsperspectief onttrekt zich aan objectivering, maar verwijst het daarom naar iets goddelijks?

Alle voorstellingen van en denkbeelden over een bovennatuurlijke werkelijkheid of instantie blijken te kunnen worden herleid tot een menselijke vraag, behoefte of verlangen. Moderne wetenschap (zoals de fysica en de evolutiebiologie), kritische filosofie (zoals Spinoza, Kant en Nietzsche) en Oosterse spiritualiteit (m.n. Boeddhisme en Taoïsme) laten wat dat betreft weinig ruimte voor twijfel: bovennatuurlijke voorstellingen en denkbeelden zijn afhankelijk van menselijk bewustzijn. Ik zie geen reden om er méér van te maken – behalve misschien vanuit een wensdenken ('er moet meer zijn, want anders ...') – maar de term zelf zegt al genoeg als het gaat om de validiteit van het argument: hoe kan een absoluut geachte werkelijkheid haar bestaansrecht ontlenen aan voorwaardelijkheid?

Welbeschouwd is menselijk bewustzijn het punt waar het om draait, niet een bovennatuurlijke werkelijkheid of instantie. Beide zijn het product van het eerste. Als dit zo is, dan zouden we de vragen, behoeften en verlangens die aan de basis liggen van een godgeloof dus ook anders kunnen adresseren. Een godgeloof is dan niet nodig.

Vragen die nogal eens opkomen wanneer je je wilt beperken tot aards leven luiden: is het leven dan nog wel zinvol? Verval je niet in nihilisme? Of hoe ontsnap je daaraan? En hoe staat het met de moraal? Is dan alles geoorloofd? Waarom zou je niet puur voor jezelf leven? Kortom, zonder iets of een God vreest men zinloosheid en immoraliteit. Is dat terecht?

Uiteraard wil ik de vraag naar zin serieus nemen, uitermate zelfs. Maar zouden we dan niet ook naar de mogelijksvoorwaarde van deze vraag moeten kijken? Zoals gezegd, verwijst de vraag naar zin, evenals die naar God, terug naar degene die zich de vraag stelt: de mens. Zonder de mens geen zinvraag.

En als alleen mensen zich de zinvraag stellen, wat zegt dat dan? Het zegt dat we iets moeten met hetgeen in staat stelt tot die vraag: ons bewustzijn. De zinvraag is een vraag die hoort bij de menselijke conditie. Waarom wordt dit vergeten wanneer een goddelijke dimensie of instantie wordt opgevoerd als antwoord op de zinvraag? Waarom zouden we voor een antwoord op deze vraag dan niet ook bij de mens blijven?

De vraag naar zin is een typisch menselijke, de beleving van zin niet. En met het laatste bedoel ik: er zin in hebben, levenslustig leven. Ik weet, het is lastig om te weten hoe de beleving van dieren is. Wanneer je uitgaat van een radicaal onderscheid tussen mensen en dieren, dan wordt het zelfs een onbeantwoordbare vraag, hetgeen immers volgt uit de beginaanname. Wanneer je evenwel uitgaat van continuïteit, en evolutionair gesproken zie ik geen enkele reden om dat niet te doen, dan zijn ook bij dieren verschillen in beleving te constateren.

De ene dag heeft een hond of een kat er meer zin in dan een andere. Net als mensen. Verschil is: wij kunnen het verschil tot een vraag maken. Ook zijn onze mogelijkheden om er méér van te maken en om er iets aan te doen anders, en wel omdat we erover kunnen nadenken en praten, en omdat we uitwegen kunnen bedenken. Maar maakt dat zin tot een louter menselijke aangelegenheid? Waar we mee zullen moeten dealen is de toegevoegde waarde van ons bewustzijn en met alles wat hierdoor in het leven wordt geroepen. Inclusief bovennatuurlijke voorstellingen.

En wat voor zin geldt, geldt ook voor moraal. Wij mensen vragen ons af wat moreel gedrag is, maar begint moreel gedrag ook bij mensen? Lange tijd zijn wij, en zeker filosofen, er vanuit gegaan dat moraal slechts mensen toekomt, want er is verstand voor nodig om moreel te handelen. Dieren denken niet, en dus zijn zij niet moreel; wat zij doen, komt voort uit instinct. Maar is dit onderscheid vol te houden?

Het bijzondere van het werk van Frans de Waal is dat hij aannemelijk maakt dat moreel gedrag ook reeds bij dieren is te bespeuren. Hij richt daarvoor zijn aandacht vooral op mensapen, olifanten en dolfijnen. Ook zij geven blijk van empathie, iets wat vaak wordt gezien als cruciaal voor moraal: zich kunnen inleven in een ander, rekening houden met elkaar, aanvoelen wat een ander nodig heeft. Er is dus sprake van continuïteit tussen dieren en mensen, wat betreft moreel gedrag, eerder dan van een radicale breuk.

Overigens geeft De Waal een interessante suggestie voor de vraag hoe het komt dat wij, met name in het Westen, er lange tijd vanuit zijn gegaan dat de mens radicaal verschillend is van dieren. Kort gezegd komt zijn suggestie neer op het volgende. De westerse cultuur is gevormd door de joods-christelijke religie. Dit monotheïsme is ontstaan in de woestijn. In de onherbergzaamheid van de woestijn is het leven hard en is er aan veel gebrek. Bovendien is er weinig ander leven. Tal van diersoorten, ook die op ons lijken (zoals apen), zijn daar afwezig. Het ligt dus voor de hand om uit te gaan van een radicaal onderscheid tussen mensen en de niet-menselijke natuur.

Dat is anders in een land als India. De natuur is er weelderig en vruchtbaar, en de soorten zijn er talrijk. Ook nu nog kun je er in het wild levende apen tegen komen, zelfs in stedelijke gebieden. In het Indiase denken is er dan ook geen reden om een radicaal onderscheid af te kondigen tussen mens en dier. Uitgaan van continuïteit ligt meer voor de hand. En dat blijkt ook uit de voorstelling van het goddelijke. Ten eerste zijn er in het hindoeïstische pantheon goden die de gedaante aannemen van dieren, zoals Hanuman, de aapgod. En ten tweede worden in deze bovennatuurlijke variant ook mensen nadrukkelijk in continuïteit met dieren geplaatst: de zielsverhuizing maakt geen strikt onderscheid;

ze vindt niet alleen plaats van de ene mens naar een volgende, maar ook van mens naar dier en andersom.

Wat ik hiermee wil zeggen is dat het voor de vraag naar zin en moraal uitmaakt of je uitgaat van een radicale scheiding tussen mens en dier, of van continuïteit. Ga je uit van het laatste, dan is het niet vreemd om moreel gedrag reeds te laten beginnen bij dieren. De verdere ontwikkeling van de moraal en het nadenken over goed en kwaad zijn wel op het conto te schrijven van de mens. Ontegenzeggelijk is de moraal van mensen gelaagder, complexer en subtieler dan die van mensapen, en daarin spelen onze taligheid en ons denkvermogen ongetwijfeld een grote rol. Wij hebben verder ontwikkeld wat zich reeds bij niet-mensen manifesteerde.

Krijgt de vraag naar zin en moraal niet een andere betekenis wanneer we de beleving van zin en moraal prereflexief laten beginnen, zowel bij dieren als bij onszelf? Wellicht dat dan ook het zoeken naar een antwoord op de vraag naar zin en moraal anders georiënteerd zou moeten worden, en wel door onze natuur en lichamelijkheid er meer in te betrekken, in plaats van het te zoeken in bovennatuurlijke sfeer.

Is dit een reden om alle antwoorden die verwijzen naar bovennatuurlijkheid als flauwekul van de hand te doen? Nee. Ik zou willen pleiten voor een omdenken.

De fout die veel seculier denkende lieden maken, is dat zij met het badwater het kind wegspoelen. Dat godsdienstige antwoorden onhoudbaar blijken of ongeloofwaardig zijn geworden, betekent nog niet dat de onderliggende vragen, behoeften en verlangens ook onzinnig zijn. Er is geen reden om menselijke vragen niet serieus te nemen, zeker niet wanneer zij existentieel van aard zijn. De vraag is hoe de vragen te stellen. En de vervolgvraag is: welke antwoorden zijn passend bij de eigen 'zit in het leven'? Je zou het ook 'levensgevoel' kunnen noemen; het is in ieder geval geen kwestie van louter rationaliteit, want daarmee zouden we ons weer beperken tot denkend bewustzijn.

Om het kind niet met het badwater weg te gooien kan het her-denken van de taal waarin de vragen en antwoorden worden gesteld, van groot belang zijn. Laat ik een voorbeeld noemen. Vaak wordt door seculieren afgegeven op 'geloof'. Je hebt gelovigen en niet-gelovigen; de laatsten hebben geen geloof nodig, want zij gaan uit van wat te weten valt. Geloof wordt dus tegenover weten geplaatst. Dit is evenwel een tamelijk modern vooroordeel, waarin zekerweten tot criterium is gemaakt. Echter, is het wel terecht om geloof te definiëren tegenover (wetenschappelijk) weten? Ons woord 'geloof' gaat terug op het Griekse 'pistis' dat ook vertaald kan worden als 'vertrouwen'. Zo bezien gaat het bij de geloofsvraag niet om wat je weet of niet weet, maar om de vraag

waarop je vertrouwt. En aan deze vraag ontsnapt niemand, ook niet de zogenaamde ongelovige. Geloof opgevat als vertrouwen is een veel interessantere kwestie dan geloof opgevat als niet-weten. Bovendien wordt de geloofsvraag dan onontkoombaar en een vruchtbaar gespreksonderwerp met wie dan ook.

Wie geen reden ziet om in een God of in 'Iets' te geloven dat van buitenaf zorg draagt voor zinvolheid en morele richtlijnen, heeft dus wel iets te doen. Minstens zal hij tal van kwesties om moeten denken, wil hij niet gevangen blijven, of raken, in de (re)framing door het goddelijke discours. Gelukkig heeft dit discours in onze cultuur niet meer het monopolie in het denken over existentiële vraagstukken. Het is evenwel zaak om de seculiere levensopvatting méér te laten zijn dan een set afwijzingen (namelijk van bovennatuurlijke claims). Vragen, behoeften en verlangens die wij ons vanwege ons bewustzijn stellen, zullen we moeten adresseren, om recht te doen aan de menselijk existentie. De vraag is hoe. Een seculier alternatief laat wat dat betreft nog te wensen over.

Ongemerkt ben ik in de voorschrijvende modus terecht gekomen. Kennelijk staat me nog het een en ander te doen. Ik heb een poging gedaan mijn vooroordeel enigszins helder te krijgen, in antwoord op de ervaring dat godgeloof allerminst uitgestorven is. Ben benieuwd welke ontwikkelingen hieruit nog zullen volgen.

Over de auteur

Dries Boele studeerde filosofie in Amsterdam en Parijs. Hij was vanaf 1983 betrokken bij de ontwikkeling van praktische vormen van filosofie. Sinds 1990 is hij werkzaam als praktiserend filosoof (filosofisch consulentschap, socratische gesprekken), is moderator van een filosofisch café in Amsterdam, geeft een training voor socratisch gespreksleiders, en cursussen en workshops filosofie van de levenskunst. O.a. voor beroepsgroepen, bij de ISVW en als filosofische vakantie.

XII ICPP Athene, terug naar de bron

Peter Harteloh

In augustus 2013 vond de twaalfde International Conference on Philosophical Practice (ICPP) plaats te Athene. Deze conferentie wordt sinds 1994 ongeveer elke twee jaar ergens ter wereld gehouden om praktiserende filosofen in staat te stellen ideeën en ervaringen uit te wisselen. De organisatie was dit keer in handen van de Hellenistic Society for Philosophical Practice en de conferentie was vooral gericht op demonstraties van filosofische praktijkvormen door middel van lezingen, workshops en consultaties. De ICPP werd gecombineerd met het wereldcongres voor filosofie (4-10 augustus), een vijfjaarlijks gebeuren dat ongeveer 3.000 filosofen vanuit alle windstreken bijeenbrengt met dit jaar het thema "filosofie als een manier van leven", een aloude drijfveer van de filosofische praktijk en een goede aanleiding om onze kennis en kunde over het voetlicht te brengen. Lou Marinoff en Peter Harteloh verzorgden er onder meer een sessie over filosofie als remedie voor eigentijdse kwalen en ik bood er samen met een aantal collega's de mogelijkheid tot filosofische consultaties via een stand in de hal van de congresruimte. Vooral dit laatste bleek een uitstekend initiatief om deelnemers met de filosofische praktijk kennis te laten maken.

Het wereldcongres werd gevolgd door twee dagen (11-12 augustus) uitsluitend en alleen gewijd aan ICPP-activiteiten. Aan deze twee dagen namen respectievelijk ongeveer 50 en 30 personen deel. De sfeer was er geanimeerd en levendig. Miriam van Reijen verzorgde er een workshop over Stoïcijnse consulteren en Peter Harteloh demonstreerde een filosofische wandeling. Ik bezoek de ICPP sinds 2008 (Carloforte, Italië) en het valt me op dat deze zich in de loop der jaren ontwikkeld heeft van een onderlinge ontmoeting gericht op de ontwikkeling van filosofische praktijken (IXe ICPP, Carloforte; Xe ICPP, Leusden) tot een demonstratie van kennis, inzicht en kunde voor gezondheidswerkers (XIe ICPP Korea) of voor filosofen en het brede publiek (XIIe ICPP Athene). Deelname aan het wereldcongres met veel lezingen over de interpretatie van een interpretatie van een interpretatie, etc. (in veel landen w.o. Griekenland is de filosofiestudie nog steeds gelijk aan filologie) deden mij het verschil en eigen karakter van de filosofische praktijk weer scherp gewaarworden. We brachten er dialoog, workshops en oefeningen die reacties van afkeuring, weerstand en bijval opriepen, maar in ieder geval werd een vernieuwing en verfrissing binnen het filosofische spectrum geboden.

Hoogtepunt was daarbij voor mij zonder meer de excursie tijdens de ICPP naar de nabijgelegen bronnen van de Ilisos, het riviertje waar Socrates en Phaedrus een wandeling maakten, die de inspiratiebron vormde voor mijn filosofische

wandelingen. De Phaedrus is de enige dialoog van Plato die Socrates en diens gesprekspartner buiten de stadsmuren van Athene voert. Zij zijn er op zoek naar een geschikte plek om te filosoferen. Het werk demonstreert verschillende vormen van dialoog, namelijk een innerlijke als Socrates een toespraak houdt waarbij hij zijn hoofd bedekt met een doek, een onderlinge in de wisselwerking tussen twee personen, Socrates en Phaedrus, en een dialoog van de wandelende gesprekspartners met de omringende omgeving, de natuur. Daarbij wordt de dialoog met de omgeving vorm gegeven door middel van metaforen, in casu de schaking door Boreas, de Noorderwind, van Oretheia, toen zij aan het spelen was met haar vriendinnetje Pharmakeia. Een metafoor wordt gebruikt om de val van een spelend meisje van een rots betekenis te verlenen. We bezochten de antieke bron van het riviertje en wandelden in het dal aan de voet van de rots, gevuld met geneeskrachtige kruiden, Pharmakeia indachtig. Deze elementen, het zoeken van een plek, de juiste plek, innerlijke dialoog, onderlinge dialoog en dialoog met de omgeving door middel van metaforen vormen de bouwstenen voor mijn concept van de filosofische wandeling.

*Aan de bron van de Ilisos:
Detlef Staude (links), Peter Harteloh*

Deze demonstreerde ik de volgende dag in het nabijgelegen park van Helargos voorafgegaan door een wandeling over de markt waarbij wij ons, Socrates indachtig, als praktische filosofen aan het publiek toonden. Zo was de XIIe ICPP een gang terug naar de bron, niet alleen voor mij, maar voor vele andere deelnemers.

Als organisator van de volgende ICPP werd Servië gekozen. Het thema van deze volgende ICPP staat nog niet vast, maar de presentatie van de filosofische praktijk in een land met opkomende belangstelling voor het verschijnsel en een bijzondere rol in het huidige Europa en haar geschiedenis zal hier (opnieuw) een belangrijke rol spelen.

Over de auteur

Peter Harteloh is filosofisch consulent te Rotterdam. De praktijk richt zich op individuele consultatie, wijsgerige coaching en filosofische wandelingen.

Sporen

Eite Veening

Vooraf

In dit artikel wil ik een bijdrage leveren aan de theorievorming over filosofische consultatie door een metafoor uit te werken die, lijkt me, in alle consultrelaties gebruikt kan worden.

De geschiedenis hiervan is redelijk 'serendipiditief' te noemen: ik had, al weer jaren geleden, een baan aan het UMCG waarin ik een onderwijstraject over medische consultvoering voor co-assistenten moest ontwikkelen (niet als filosoof natuurlijk! Als ervaren onderwijzman en als oud-docent methodiek voor maatschappelijk werkers) en speciaal daarvoor bedacht ik deze metafoor en daarmee kon ik zowel onderwijs als een beoordelingssysteem vorm geven. Dat werkte dus; een en ander kwam later in een leerboek terecht¹. Pas later realiseerde ik me dat dit model, met deze metafoor, in veel meer situaties bruikbaar is dan alleen in de *medische* consultvoering.

In de afgelopen tijd heb ik deze metafoor ook al eens in twee 'masterclasses' op de ISVW gepresenteerd en ik ben nu wel zodanig overtuigd van de zin en de bruikbaarheid ervan dat ik er dit artikel over schrijf. Jaren geleden schreef ik al een boekje over filosofische consultatie² en dit artikel kan het begin van een aanvullend hoofdstuk worden voor een volgende druk.

Voortschrijdend inzicht, dus...

De metafoor: sporen van het consult

Een consult is te beschouwen als een traject van een 'wagentje' op twee 'sporen'. In dat 'wagentje' zitten de klant en de consulent samen. Het consult is altijd een traject in de tijd; met een begin en een einde, en dat traject gaat men samen (in dat wagentje, dus).

Het ene spoor is altijd, in alle soorten consulten, een communicatief en interactief spoor: een consult is altijd een gesprek/contact tussen twee mensen.

Het andere spoor is dan een vakinhoudelijke spoor: een consult kent een klant en een 'vakmens', een 'expert' die door de klant als zodanig wordt geraadpleegd.

1 *Medische Consultvoering*, Veening, Gans, Kuks, BSL 2009.

2 *Klein handboek Filosofische Consultatie*, Veening, St. De Hoofdzaak. 2de druk 2006.

Van de start tot het einde van het consult: het is een traject in de tijd op deze twee sporen. Soms vraagt het ene meer aandacht dan het andere, maar beide doen ertoe; zowel in de realisering ervan als in de reflectie erop.

De kracht van deze metafoer is dat daarmee zo fraai heel herkenbare zaken kunnen worden geformuleerd: een consult kan op een van beide (of op beide) sporen 'ont-sporen', de consultant kan moeite moeten doen om 'spoor te houden' en de klant op het spoor te laten blijven; men kan het 'spoor bijster zijn' en meer.

Op dat communicatieve en interactieve spoor verschillen de consulten vanuit die diverse disciplines niet principieel; op dat spoor moet eigenlijk altijd ongeveer hetzelfde gebeuren: constructief contact maken en houden. Dat is een competentie van de consulent; dat moet zij kunnen. Het is een kunde en eventueel een kunst om een consult op dit spoor goed te 'gaan', te 'laten lopen'.

Vraag mensen naar ervaringen met consulten en je hoort zeker de verhalen over dit spoor: kwam er contact tot stand? 'Liep' het? Voelde iemand zich voldoende begrepen en geaccepteerd? Klachten over artsen gaan minstens zo vaak over de bejegening als over medische missers. Uit onderzoek naar de effectiviteit van psychotherapieën is keer op keer gebleken dat de 'non-specifieke' factoren wezenlijk waren voor het resultaat en de satisfactie (wezenlijker dan de 'methodiek' die men gebruikte) en die non-specifieke factoren lijken me zeker te identificeren met het 'lopen' op dit communicatieve en interactieve spoor. Er lijkt me geen enkele reden om te veronderstellen dat dat in filosofische consulten anders zou zijn: de mate waarin de klant achteraf tot het oordeel komt dat het consult zinnig en goed was, is in hoge mate afhankelijk van de mate waarop er 'contact' was en iemand zich serieus genomen merkte.

En dat is werk. Voor de consulent. Aandacht en acceptatie zijn als attitude natuurlijk prachtig en vanzelfsprekend, maar ze moeten ook nog 'over komen'; ze moeten worden gecommuniceerd.

Op dat vakinhoudelijke spoor zijn de consulten van de diverse disciplines zeker heel verschillend. De arts vraagt naar klachten en naar eerdere kwalen en stelt een diagnose en doet een behandelvoorstel; normaliter. Bij de jurist gaat het om heel andere zaken en bij de filosoof ook.

Natuurlijk is het consult één en niet twee; dit zijn de twee sporen van twee aspecten, maar de werkelijkheid is de combinatie ervan. Ze te onderscheiden is vooral van belang om ze te kunnen combineren. In de concrete praktijk gaan ze samen op, maar competentie kan per spoor ontwikkeld worden.

Natuurlijk is de aard (en inhoud) van de communicatie mede afhankelijk van de inhoud van het consult. Er zijn dus 'beroepsspecifieke gespreksvaardigheden' denkbaar. Maar dat doet niet af aan de twee sporen.

Ik noem ze in het vervolg het CI-spoor, het communicatieve interactieve spoor, en bij de filosofisch consulent het FI-spoor, het filosofisch-inhoudelijke spoor.

Fasering

Een consult, elk consult, is een traject in de tijd, met een begin en een eind. Voor het medisch consult was het vrij duidelijk hoe die fasering eruit moest zien; in dat boek over medische consultvoering onderscheiden we zeven fasen en daarover verschillen artsen zelden van mening. De ene fase volgt logisch en ook 'psycho-logisch' op de andere.

Voor een filosofisch consult zou ik dat niet durven doen. Ik zou hoogstens een globale indeling in vier fasen maken.

Natuurlijk als eerste de kennismaking en het leggen van contact; dat is ook bij een vervolgconsult onvermijdelijk. Daar ligt eigenlijk alleen werk op het CI-spoor: voorstellen, eerste vragen stellen, eerste reacties geven: contact maken en een opmaat maken voor het verdere gesprek.

Een tweede fase is zeker te benoemen als 'vraagverkenning': wat is aan de orde? Dat is een fase waarin natuurlijk werk op het CI-spoor moet worden gedaan (de 'goede' vragen stellen, serieus en empatisch reageren en dergelijke), maar ook werk op het FI-spoor: er zal een thematiek, een onderwerp aan de orde moeten komen dat 'passend' is in dit soort consultgesprekken. Het gaat nu niet meer over het weer (daar kan het in die eerste fase best even over gaan), maar om een dusdanige afbakening van het gespreksonderwerp dat het op het FI-spoor 'bewerkt' kan worden. En om het vestigen van wat de psychoanalyse zo fraai een 'working alliance' noemt, een soort tijdelijk samenwerkingsverbandje: we zijn het erover eens dat we het hier over gaan hebben. In mijn 'Klein Handboek' noem ik dit een 'contract'.

Hoe dat gaat; dat is een vraag apart, maar ik denk dat iedere consulent het herkent: we komen tot een benoeming en omschrijving van het gespreksonderwerp (het 'probleem', de kwestie, de puzzel) waarover de klant wil praten en denken, en waaraan de klant hier en nu met mij als consulent wil 'werken'.

Een derde fase is dan dat 'werken' daaraan. Weer: werk op beide sporen: het contact moet gehouden worden, en moet gecommuniceerd en 'geïnterageerd' worden. Maar daarnaast is het nu zaak dat de kwestie nu inhoudelijk adequaat aan bod komt. En misschien het resultaat van de tweede fase moet worden herzien en hernomen.

Een laatste en voorlopig dan vierde fase is weer de onvermijdelijke en heel gewone: afronding, afsluiting van het contact en eventueel een afspraak over een vervolg. Weer: vooral werk op het CI-spoor.

Exemplarisch: het medische consult

In de ervaring van de meeste mensen zal het medische consult het meest bekend en dus 'voorbeeldig' zijn. Dat kan een valkuil voor de filosoof zijn: omdat veel klanten geen idee hebben wat de filosoof biedt, valt zij in de eigen verwachtingen snel terug op dit model van de dokter.

In dat medische consult vraagt de arts immers de informatie die relevant is voor de arts om tot een conclusie over de patiënt te komen: diagnose en behandeladvies. Bij veel andere consultberoepen gaat het niet veel anders: de deskundige vraagt informatie en daarmee kan de deskundige de klant van dienst zijn. De deskundige consulent weet waarnaar zij moet vragen en de klant weet waarop zij moet antwoorden. Dat is op een bepaalde manier ook vanzelfsprekend: als ik u wil helpen dan moet ik eerst iets van u weten! De meeste klanten zullen met een dergelijk model in de praktijk komen: ik heb een probleem en u bent deskundig en om mij te helpen moet u dingen van mij weten; vraagt u maar!

Maar zo willen de meeste filosofisch consulenten niet gezien worden, omdat de consulent daarmee een verantwoordelijkheid neemt die zij zo veel mogelijk bij de klant wil laten.

Dus is het vragen naar meer dan de standaardmomenten op het CI-spoor behoort (NAW-gegevens, naam, adres en woonplaats e.d.) iets wat bij de klant verwachtingen schept die waarschijnlijk niet waargemaakt gaan worden. De consulent wil, om samen op het FI-spoor aan het werk te kunnen gaan, wel meer van de klant weten. Maar wat? Waar vraagt zij naar? Wat moet zij weten om aan het werk te kunnen?

Op het communicatieve spoor

De vaardigheden die de consulent, elke consulent van elke professie, op dit spoor moet hebben, zijn simpelweg 'zend-' en 'ontvang'-vaardigheden'. Onder het *zenden* vallen dan natuurlijk alle gesproken woorden, maar ook alle non-verbale 'berichten'; *alle* gedrag dus. Onder het *ontvangen* vallen dan natuurlijk de luistervaardigheden, maar ook de sensitiviteit voor de non-verbale berichten. De communicatietheorie leert ons dat alle gedrag communicatie is, of: een bericht-karakter heeft en zal krijgen. Als 'zender' ben je niet de baas over wat er ontvangen wordt; je kunt hopen dat het duidelijk is en 'over komt'. Welke gespreksvaardigheden voor de filosoof relevant zijn; dat is een kwestie die meer ruimte vraagt dan dit artikel kan bieden. Dan moeten we het uitgebreid hebben over *vragen stellen*. Natuurlijk: elke professie in elk consult stelt vragen. Maar niet elke vraag is een 'goede' vraag in een filosofisch consult en dat geldt voor beide sporen.

Op dit spoor kan en zal bij de beginnende consulent veel 'ontsporen'; filosofen hebben immers niet geleerd om (professionele) gesprekken te voeren en moeten het dus doen met hetzij ze elders geleerd hebben (maar dat was waarschijnlijk voor een ander beroep en dat is dus riskant) hetzij met hun natuurlijke begaafdheid. En dat laatste kan voldoende zijn voor de meeste consulten. Maar specifieke aandacht voor de vaardigheden of competenties op dit spoor kunnen veel verschil maken voor de kwaliteit van het consult.

Op het filosofische spoor

Als een filosofische consult enerzijds wel een 'gewoon' consult is met een traject op een communicatief-interactief én een (filosofisch-)inhoudelijk spoor, en anderzijds de filosoof als consulent geen 'deskundige' is die 'weet' wat er met de klant aan de hand is als zij voldoende informatie heeft, wat is dan de 'inhoud' van dat FI-spoor? Ik denk dat dat al jaren de vaste thematiek in het nadenken over filosofische praktijken is: wat is een consult méér dan een 'goed gesprek'; méér dan een traject op alleen dat CI-spoor? Is dat meer dan alleen 'goede vragen' stellen?

Ik denk dat consulenten op dit spoor verschillende kanten op willen gaan. Ooit ontwierp ik die Aristonide methodiek (zie dat 'Klein Handboek') en daarin presenteerde ik een opvatting over wat de consulent op dit spoor te doen heeft: mensen helpen om over hun eigen vragen zo handig en helder mogelijk na te denken (en niet meer dan dat). De deskundigheid van de consulent is dan met name een denk-kundigheid; de consulent vraagt dan ook naar redeneringen, naar argumentaties, naar opvattingen en helpt de klant daar verder mee te komen.

Op het CI-spoor zullen filosofen onderling verschillen voorzover ze verschillende mensen zijn en verschillende achtergronden hebben; op het FI-spoor verschillen zij voor zover zij verschillende opvattingen hebben over wat een filosoof als consulent te doen heeft!

Over de auteur

Eite P. Veening heeft al ruim 25 jaar een filosofische consultatiepraktijk. Hij ontwikkelde daarvoor de 'aristonide methodiek' en publiceerde hierover o.a. het Klein Handboek (2de druk 2006). Hij is jarenlang nauw betrokken geweest bij opleiding en onderwijs in diverse beroepen (o.a. artsen, psychiaters, psychologen, psychotherapeuten).

Boekbespreking: Spinoza als Mercator Sapiens?

Bespreking van Miriam van Reijen: *Spinoza in bedrijf; van passie naar actie* (Klement/Pelckmans, 2013, 158 pagina's, ISBN 978 8687 093 6)

Erik Boers

"Zo volgt onweersprekelyk, dat iemand die syn verstand wel gebruykt, in geen droefheid kan vervallen."

(uit een 17de eeuwse Nederlandstalige kopie van Spinoza's "Korte verhandeling van God, de mens en zijn welstand")

In 1995 publiceerde Miriam van Reijen haar boek "Filosoferen over emoties". Naast de Stoïcijnen speelde Spinoza een grote rol in dat filosofische onderzoek naar de juiste verhouding tussen denken en voelen. Dezelfde invalshoek vinden we terug in latere publicaties, waaronder de cd-box uit 2012 met zes hoorcolleges getiteld "Stoïcijnse levenskunst, evenveel geluk als wijsheid". In 2010 promoveerde zij op de relatie tussen Spinoza's denken over passies en zijn politieke theorie. Haar laatste publicatie "Spinoza in bedrijf" richt zich niet zozeer op diens denken over de samenleving, maar over de samenwerking tussen mensen. Om Spinoza's visie daarop duidelijk te maken heeft Miriam van Reijen 20 tekstfragmenten geselecteerd, vertaald en van een toelichting voorzien. De thema's waaromheen de teksten zijn verzameld luiden:

- Filosofie is nuttig.
- De mens is zoals hij is en niet zoals hij volgens ons zou moeten zijn.
- Motivatie: wees een leider in plaats van een lijder!
- De mens is een sociaal wezen.

In het eerste deel wordt duidelijk gemaakt dat filosofie van grote waarde is voor ons dagelijks bestaan. Het tweede deel schetst Spinoza's radicale kijk op de mens: de mens is deel van de natuur, valt niet uiteen in lichaam en geest, beschikt niet over een vrije wil en wordt primair gedreven door een drift tot zelfbehoud en expansie. Dit laatste levert een economisch mensbeeld op. Het derde deel vormt het hart van het boek: het biedt een eigentijdse motivatietheorie – niet geheel onverwacht van deze schrijfster die zich in al haar boeken lijkt te concentreren op onze omgang met passies en emoties. Passies overvallen ons, daar lijden we aan. Deze kunnen geleid worden door een verlangen van binnenuit, gevoed door de juiste kijk op de werkelijkheid. Van lijden naar leiden. In het vierde deel wordt duidelijk dat mensen nuttig zijn voor elkaar en samen meer bereiken dan alleen.

Met deze handzame selectie en toegankelijke inleidingen worden de teksten van Spinoza, die zelfs voor mij als filosoof niet altijd even makkelijk zijn, goed leesbaar. Dat maakt het boek zeker waardevol als (eerste) kennismaking met zijn denken. En niet alleen voor managers of andere medewerkers in bedrijven waar het boek zich op lijkt te richten.

Spinoza was geen manager of professional, maar een ambachtsman. Hij verdiende de kost met het slijpen van lenzen. Hij was afkomstig uit koopmanskringen en stond na het overlijden van zijn vader aan het hoofd van diens handel in wijn, olijfolie, vijgen en amandelen, maar dat koopmansbestaan was van korte duur. Na twee jaar werd hij, vanwege zijn ketterse ideeën, uit de Sefardische gemeenschap verstoten en ontvluchtte al snel Amsterdam. De claim van Miriam van Reijen dat hij zich tot een *Mercator Sapiens* (wijze koopman) ontwikkelde, naar het ideaal van Caspar Barleaus, lijkt me niet hard te maken. Spinoza was voornamelijk op zoek naar wijsheid en liet het koopmansbestaan achter zich. Wel hield hij vrienden in koopmanskringen die zijn geschriften onderling bespraken. En hij zet zich in zijn filosofie niet af tegen de handel: die dient de algemene vrijheid. Maar hij was geen *Mercator Sapiens*: hij hield zijn werkend en studierend leven streng gescheiden.

Ook leiderschap lijkt me geen thema dat direct terug te vinden is in de teksten van Spinoza, al ben ik beslist geen Spinozakenner. Wanneer ik kijk naar de teksten in het hoofdstuk over motivatie en de affectenleer, dan duikt daar voornamelijk het begrip 'de vrije mens' op, niet de term 'leider'. De vrije mens is iemand die zich laat leiden door zijn verstand. Wat dat betreft is Spinoza eerder een volger dan een leider. Ik kan me voorstellen dat hij kritische vraagtekens zou plaatsen bij het belang dat in hedendaagse organisaties wordt gehecht aan persoonlijk leiderschap. Spinoza heeft zichzelf, ondanks – of juist vanwege – zijn uitgesproken ideeën, nooit op de voorgrond geplaatst. Zijn lijfspreuk was 'Caute': pas op, wees voorzichtig, behoedzaam, prudent. Hij zag om zich heen aan welk publiek geweld politieke leiders (de gebroeders De Wit) ten onder gingen. En – hoe actueel – hij was op zoek naar manieren om de religieuze twisten en oorlogen voorgoed te beëindigen. Daarin zocht hij naar leidende principes, maar deed dat onderzoek in de marge van de samenleving.

Eigenlijk wilde hij niet dat zijn boeken door leken werden gelezen. Die doorgronden dat complexe bouwwerk volgens Spinoza toch niet of ze verbinden er mogelijkwijs de verkeerde consequenties aan. Hij correspondeerde dan ook het liefst met geestverwanten, onder wie Leibniz die in 1676 bij hem op bezoek is geweest. Kortom, Spinoza richtte zich niet tot een koopmanspubliek. Wat niet wil zeggen dat mensen uit handel en bedrijf niet iets zouden kunnen leren van de scherpzinnigheid en realiteitszin die Spinoza aan de dag legt in zijn geschriften.

De vraag is wel of ze dan leren wat je wilt dat ze leren. Wat beoog je als je het bedrijfsleven, mensen in organisaties, op deze wijze wilt confronteren met Spinoza's denken? Wil je ze 'filosofie leren' of wil je ze 'leren filosoferen'? Ik vraag me dit met name af naar aanleiding van dit specifieke boek, omdat Miriam van Reijen zich al decennialang op allerlei manieren inzet voor het praktisch filosoferen, waarin het 'leren filosoferen' naar mijn idee centraal staat – of zou moeten staan. Terwijl dit boek voor mij een hoog 'filosofie leren' gehalte heeft, waarbij de filosoof zichzelf op een voetstuk zet: 'zie mij de zaken eens helder op een rijtje zetten'. Cru gezegd toont Spinoza zich in deze teksten als een monologische betweter die de dialoog met de alledaagse mens schuwt. Dat lijkt me geen goed voorbeeldgedrag voor de stijl van leidinggeven in hedendaagse professionele organisaties.

Wat mij aanspreekt als ik Spinoza probeer te lezen is de rigor waaraan hij zijn eigen denken onderwerpt. Dat mis ik in deze (bloem)lezing. Om mensen aan te sporen hun eigen denken te scherpen zou je een denklijn uit bijvoorbeeld zijn "Ethica" kunnen tonen en van toelichtend commentaar kunnen voorzien. Daarmee wordt 'filosofie' meer 'filosoferen'; daarmee wordt de kritische traditie die Spinoza mede vormgaf, overgedragen op eenieder die wil leren zelfstandig te denken over zijn eigen uitgangspunten in leven en werk. En juist daaraan is naar mijn ervaring behoefte in werkomgevingen waar managementmodellen klakkeloos worden gevolgd en twijfels als persoonlijke beledigingen van de bestuurstafel worden geveegd.

Over de auteur

Erik Boers is een van de oprichters en eigenaar van Het Nieuwe Trivium, een netwerkororganisatie die zich toelegt op het filosoferen in organisaties.

Recent verschenen

Jan Bransen. *Laat je niets wijsmaken. Over de macht van experts en de kracht van het gezond verstand*. Zoetermeer: Klement, 2013, 252 pp. € 19,90.

In zijn recente boek "Laat je niets wijsmaken" houdt Jan Bransen, hoogleraar Filosofie van de gedragswetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen, een pleidooi voor ons gezond verstand. In een mooie afwisseling van verhalende en betogende teksten laat hij zien hoe bijzonder maar ook hoe natuurlijk ons gezond verstand is, en hoe dubieus de vooronderstellingen zijn die ten grondslag liggen aan een zuiver en strikt wetenschappelijk wereldbeeld. Bransen verzet zich tegen een maatschappelijke orde waarin wetenschappelijke expertise steeds belangrijker wordt en ons nuchtere denken meer en meer

wordt gewantwoord. Wetenschappelijke kennis kan dat namelijk niet vervangen, maar hooguit aanvullen. Hét wetenschappelijk verhaal over de mensheid is immers óns verhaal. Het is een verhaal over emoties, wederzijdse verwachtingen en ons verlangen naar gedeeld begrip. Bransen laat zien dat de gedragswetenschappen er goed aan doen de prominente rol van ons gezond verstand te omarmen.

Mededelingen en agenda van de VFP

Vereniging voor Filosofische Praktijk <http://www.verenigingfilosofischepraktijk.nl>
Secretariaat VFP: Alle van Meeteren, Pater Pirestraat 46, 1111 KR Diemen,
020 368 03 02 / 06 12 11 38 78, secretariaatvfp@gmail.com

– Oproep activiteiten VFP 2014

In 2013 organiseerde de VFP een aantal Verenigingsdagen, onder het motto 'voor leden, door leden'. Leden delen op die dagen ervaringen met elkaar in formele sessies, maar zeker ook in de informele sfeer.

De dagen werden goed bezocht en in het algemeen waren de deelnemers enthousiast. Daarom wil het bestuur deze activiteiten in 2014 voortzetten. Heeft u een voorstel voor een activiteit in 2014? Geef dit dan door aan Reinskje Talhout: talhout@planet.nl, 030 293 25 56. Wij vinden het van belang dat de activiteit praktisch van aard is en toegesneden op het publiek, de VFP leden.

– 15–18 August 2014, Belgrade, Serbia:

13th International Conference on Philosophical Practice (ICPP) Philosophical Practice as a Profession and as a new Paradigm in Philosophy

Philosophical practice, as you all know, has grown to be a significant movement in philosophy today, so much so that, arguably, it has established a new paradigm for philosophy generally. Philosophical practice is a profession, but also a source of philosophical questions itself, and is thus a promising way of pursuing philosophy whatever one's orientation, methodological or conceptual background in philosophy might be.

The aim of the 13th ICPP is to be as inclusive as possible: to present every method and way of pursuing philosophical practice. As far as the format of the conference is concerned, it will consist of all types of contributions, ranging from paper presentations to workshops to master classes to demonstrations and free philosophical counseling sessions. All potential contributors who are interested in any aspect of philosophical practice, and of course all philosophical practitioners, are strongly encouraged to submit their proposals for contributions to the conference.

Any questions or correspondence with regard to the conference should be addressed to 13thICPP@gmail.com.

The Facebook page for the conference which will carry updates as we near the conference is: 13th International Conference on Philosophical Practice.

We look forward to your abstracts and proposals by the deadline of 31 January 2014, and to meeting you and working with you in August 2014 in Belgrade.

Redactie

De VFP-katernredactie is onafhankelijk van de F&P-redactie en het VFP-bestuur. Momenteel bestaat de redactie uit Reinskje Talhout (030-293 25 56, talhout@planet.nl) en Paul Troost (026 325 78 92 / 06 51 24 39 80, PPEATroost19@kpnmail.nl). U kunt hen benaderen met vragen of opmerkingen over het katern, bijdragen en mededelingen.

Bart van der Steen e.a. (red.)

Butler, Negri en Žižek

*Een inleiding op de
hedendaagse linkse filosofie*

Judith Butler, Toni Negri en Slavoj Žižek zijn zonder twijfel drie van de bekendste en belangrijkste linkse denkers van dit moment. Ze hebben baanbrekend werk verricht in het

denken over gender, arbeid en ideologie.

Dit boek heeft als doel de belangrijkste ideeën van Butler, Negri en Žižek te verklaren en toegankelijk te maken voor een breed publiek. De bijdragen zijn zo geschreven, dat er geen bijzondere voorkennis wordt vereist. Daarbij worden de ideeën telkens weer geïllustreerd door duidelijke voorbeelden.

Isbn 978 94 6036 146 3, 144 pp., € 16,90, Paperback

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij Uitgeverij DAMON (gratis verzending binnen Nederland en België)

Uitgeverij DAMON, Postbus 2014, 6020 AA Budel, info@damon.nl www.damon.nl

advertentie